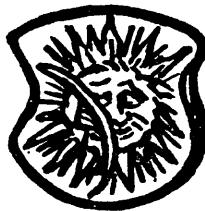

ВЕДА - VEDA

Навукова-Літаратурны
часапіс

Выдаець Крывіцкае
(Беларускае)
Навуковае Таварыства
Пранціша Скарны

Kryvian (Whiteruthenian)
Scientific and Literary
Magazine

Published by
Francis Skoryna
Kryvian Scientific
Society

Address: 6 Vandervoort Place, Brooklyn 6, New York, U. S. A.

1951, люты-сакавік

Цана 30 ц.

February-March 1951

З ІМЕСТ

Станкевіч Я., Кароткі начыркі гісторыі Крывіч-Беларусі.....	33—56
Гісторыя Крывіч да пал. XIII стг.	33—46
Гісторычныя назовы крывіцка-беларускага народу.....	46—56
Махноўскі А., Пра другі наш назоў «Літва»	56
З расійска-комуністычнага народазабіўства Беларусаў.....	57
Хроніка	61

Я. Станкевіч

КАРОТКІ НАЧЫРКІ ГІСТОРЫІ КРЫВІЧ-БЕЛАРУСІ

Этнографічная тэрыторыя Крывіч-Беларусі

Цяперашнія этнографічныя Крывічы¹ або Беларусь мяжуюць на заходзе з Польшчаю, на паўночным заходзе зь Лятувою, Латвою й Эстоніяй, на поўначы а ўсходзе — з Расіяй, на паўдні — з Украінаю. З большага этнографічнага граніцы Беларусі могуць быць абзначаны гэтак: ад р. Буга, прытокі Віслы, на заходзе да

¹ Гэта ня толькі праўдзівы назоў народу, каторага гісторыя тут падаецца, але й хорма ягоная, як назову зямлі, краю, чыста славянская й крывіцкая; гэтую-ж хорму падаюць старыя памяткі. Гэта такая-ж хорма, як Прусы, Чэхі а іншыя і як шмат якія тысячы наших назоваў географічных (Радашкавічы, Баранавічы, Клімавічы). Калісъ нашыя прашчуры казалі: «Ідзём у Крывічы, жывёём

места Гжацка і ўтоку р. Вугры ў Аку на ўсходзе і ад утоку р. Прыпяці ў Дняпро на паўдні да Пскова ўлучна на поўначы². Даўней этнографічныя граніцы Крывіч-Беларусі на ўсходзе і паўдзённым ўсходзе былі шмат шыршыя.

Паходжанье Крывічоў

Да прыходу Славян на тэрыторыі Крывіч-Беларусі жылі Балты. «Вялікі съцяг балцкіх гарадзішчаў ідзець пераз усю Беларусь да Балтыцкага мора»³. Балты насялялі ўсю Беларусь: Узьдзевіньне (Полаччыну з Віцебшчынаю), Меншчыну й інш., таксама займалі Палесьсе, прастору ля Сожа, Севершчыну й Смаленшчыну, даходзячы на ўсходзе Беларусі да сярэдняе Акі⁴. Крывіцкая «Цьвершчына поўна балцкім гарадзішчамі»⁵. Займалі Балты і ўсю Пскоўшчыну. Вельмі харектарыстычна, што на поўначы граніцы прадгістарычных селішчаў балцкіх, каторыя займалі таксама найдалей на паўдня высуненая часці б. Пецярбурскай губ., пакрываюца зь беларускай этнографічнай граніцяю тамака⁶. Гэродотовых Будынаў, што жылі ў Севершчыне, таксама ўважаюць за плямія балцкае⁷.

у Крывічох, я з Крывіч». Гэтак і ў іншых славянскіх мовах казалі пра бацькаўшчыну Крывічоў. Прыкладам, ув-Архангелагородзкім летапісу кажацца празь Ізбарск (ля Пскова): «бысть градъ великий въ Кривичѣхъ» (А. Шахматов: Введ. в курс ист. р. яз., 93). Іншымі назовамі славянскімі краёў ёс назовы на -ына (Турэччына, Нямеччына); але гэта хорма назову краю не заўсёды магчыма, бо можа маць значанье іншае. Гэтак, **крывіччына**, як і **беларушчына** значаць збор сасловаў (якасцяў) крывіцкіх. Яшчэ іншай хормаю славянскіх назоваў краёў ёс словаў, утвораныя ад прыметнікаў. Гэтак, “Polska” паўсталала ад “poljska ziemia”, “Slovensko” ад “slovensko uzemí”. Хормы назоваў краёў на -я або -ыя (Расія, Латвія, Баўгарыя) — не славянскія. Чалавек будзе звацца **Крывіч** або **Крывічанін**, жонка (жанчына) — Крывічанка. Прыметнік будзе **крывіцкі**. Назоў «Крывічанін» паўстаў ад назову краю «Крывічы».

² Дакладна этнографічныя граніцы Беларусі будуць паказаны на мале і тады-ж будуць пададзены жаролы, подле якіх граніцы праведзены.

³ Сыпіцын (Працы й матар'ялы да гіст. й археолёгіі Беларусі, Менск 1926, б. 27-28).

⁴ Пр. Д.-Зап.: Ист. судьбы Белр., 50; Любавский: Очерк ист. Лит.-Рус. гос., 5; Щербаківскій: Формація укр. нації, Прага, 1941, 44-45; Сыпіцын, цыт. выданьне, 16, 26, 28; гл. таксама арт. Ляўданскага ў «Науч. Изв. Смолен. Гос. у-та», т. III, кн. 3.

⁵ Сыпіцын, там-жа, 16, 28.

⁶ Щербаківскій, цыт. работа, 45.

Пра тое, што Балты калісъ жылі на тэрыторыі Крывіч-Беларусі, съветчаць уплывы мовы Балтаў (ня толькі на заходніх, але і) на мову ўсходніх Фінаў⁷.

Што да найдалльшага ўсходу ѹ заходу Крывіч-Беларусі, дык там яшчэ ў XI-XIII ст. жылі балцкія плямёны (Голядзь на ўсходзе, Яцьвягі на заходзе).

Значыцца, у этнічны склад крывіцка-беларускага народу ўходзяць як Славяне, так і Балты, бо аселеа ды ралейнае жыхарства, якім былі Балты, таксама ў часе прыходу іншага народу застaeцца на месцу.

Пра Балтаў, як сучасці беларускага народу, съветчаць таксама балцкія географічныя назовы, што сустракаюцца, побач із славянскімі, на ўсёй тэрыторыі беларускай. Пра гэта-ж кажа ладная колькасць у Беларусаў асобавых назоваў (прозывішчаў) балцкага паходжанья.

Даводам балцка-славянскага паходжанья Крывічоў-Беларусаў можа быці таксама іхная псыхіка, што адбіваецца, між іншага, у—ваднолькавым із сучаснымі Балтамі—геомэтрычным орнамэнце беларускага народнага мастацтва⁸.

Балцкі ўплыву можна бачыць таксама ў некаторых рысах беларускай мовы. Маю наўвеце мяшаныне ч і ц, ж і з, ш і с у паўночнай часці Беларусі, бо ѹ цяперашнія Балты-Латышы знаюць замену ж гукам з, а часць Лятувісаў, т. зв. Дзукі, маюць мену ч на ц. Ня вылучана таксама магчымасць, што з усіх славянскіх моваў існуючая толькі ў беларускай з'ява аканьня⁹ паўстала таксама пад уплывам мовы старавечных Балтаў.

Зь менаванага пра паходжанье Крывіцкага народу вынікае, што ў ягонай гісторыі быў пэрыяд прабалцкі (жыцьцё Балтаў, што ўвыйшлі ў склад крывіцкага народу) і праславянскі (жыцьцё Славян, што ўвыйшлі ў склад таго-ж крывіцкага народу); абодва гэтыя пэрыяды ў папярэдній эпосе зліваліся ў вадным агульным пэрыядзе праіндаэўропскім. Прыродна, што не магло быць ніякага пэрыяду «прапускага».

⁷ Гл. Шахматов: Введение, 35.

⁸ Пр. «Очерки по ист. изобразительного искусства Белоруссии», 1940.

⁹ У расійскай літаратурнай мове гэтая з'ява паўстала пад уплывам мовы крывіцкай інтэлігенцыі ў Маскве ў XVII ст. на мову м. Масквы (Бяссонаў у перадмове да свайго зборніка беларускіх народных песняў), хіба, пры судзейнью мовы суседняга крывіцкага племені Вяцічаў. З мовы Масквы аканьне прайшло ў расійскую мову літаратурную.

Пры ўтварэнню з часьці Балтаў і часьці Славян новага — крывіцкага або беларускага — народу запанавала ў ім мова Славян. Гэта зусім згаджаецца з тым, што ўсюды, дзе толькі Славянне, мяшаючыся зь іншымі народамі, стваралі новы народ, моваю яго рабілася мова славянская (Баўгарыя, Маскоўшчына і інш.).

Гэтак, моваю крывіцкага народу стала мова Славян, што ўвыйшлі ў склад ягоны. Як паказуюць старыя важныя асаблівасці крывіцкае або, накш, беларускае мовы, што разъвіліся ў ёй яшчэ ў пару праславянскую ў часе дыялектычнай дыфэрэнцыяцы праславянскае мовы, крывіцкая мова беспасярэдне разъвілася з аднаго з дыялектаў агульна-славянскае мовы, безь якое-колечы дапушчанае праміжнае стады, ведамнай у расійскай літаратуры пад назовам пэрыяду «агульна» — або «прадарускага»¹⁰

КРЫВІЦКІЯ ПЛЯМЁНЫ

Зь менаванага пра паходжанье крывіцкага народу таксама вынікае, што ведамныя крывіцкія плямёны — Крывічы, Дрыгвічы, Радзімічы, Вяцічы¹¹, Севяране¹² й Дзярвяне¹³ былі балта-славян-

¹⁰ Я. Станкевіч: Месца блр. яз. сярод іншых слав. языкоў і час яго ўзыніку («Родная мова», Вільня 1930, б. 97-109).

¹¹ Аб прыналежнасці менаваных плямёнаў да народу крывіцкага гл. Станкевіч Я.: Беларускія плямёны і іхняе рассяяленне («Родная мова», Вільня 1930, б. 5-14 а 49-59).

¹² Расторгуев П. А.: Северско-белорусский говор. Исследование в области диалектологии и истории белорусских говоров, Ленинград 1927. На падставе дадзеных дыялектолёгіі а гісторыі аўтар зусім пераконуюча давёў, што Севяране крывіцкае (беларускае) плямёна і што цяперашняя беларуская мова Чарнігашчыны ё патомкам мовы Севяран. Яшчэ ў XIX стг. жывучыя на паўдня ад Дзясня Украінцы звалі Беларусаў Чарнігашчыны «Сіверцамі». З находим Татар у 1240 г. Севяране ў паўдзённай часьці свае зямлі былі Татарамі вынішчаны або ўцяклі ў паўночную Севершчыну. Іхнае месца занялі ў XVII стг. Украінцы, прыйшоўшы з правага боку Дняпра.

¹³ Пра крывіцкасць Дзярвян сьветча гісторыя й дыялектолёгія. Кіеўскі летапісец характарызуе Дзярвян аднолькава зь іншымі крывіцкімі плямёнамі: Севяранамі, Радзімічамі, Вяцічамі, Крывічамі. Апрача таго ведама зь гісторыі, што паміж Дзярвянамі й Украінцамі (Паліянамі) была спрадвечная заўзятая варожкасць. Пераможаныя Украінцамі, Дзярвяне, відавочна, адыйшли з паўдзённае часьці свае зямлі. Што да мовы, дык, бяручы на увагу цяперашні стан дзярвянскіх гаворак, зямлю Дзярвянскую можна падзяліць на часьці паўночную, сярэднюю й паўдзённую. Паўночная часьць прасыцягаецца з поўначы на паўдня да граніцы былой Менскай губэрні з губернямі Валынскай а Кіеўскай; гэтая часьць увесь час заставалася разам із беларускай цэласцю, і мова яе чыста беларуская. Часьць сярэдняя, што на паўдня ад гэтага, на паўдні даходзе да лініі, като-

скаю сынтэзаю, былі плямёна мі крывіцкага народу, а не плямёна-
мі, з каторых адно з часам паўстаў крывіцкі народ. Дзеля таго
прыродна, што ў Спачатным летапісе кіеўскі летапісец даець зыр-
кую харктастыку блізкой, даходзячай траха (блізу) да таж-
самасыці радні крывіцкіх плямён і ў той самы час іх рэзкай розні-
цы ад суседніх славянскіх плямёнаў¹⁴.

Гэта-ж даводзе гісторыя гаспадарства вясці менаваных пля-
мёнаў. На гэта не магла не зьвярнуць увагі гісторыяграфія. Проф. М. Даўнар-Запольскі падчыркуе асаблівую блізінню паміж
крывіцкімі плямёна мі¹⁵. Ён добра кажа, што калі-б не этнографіч-
ная — балей чымся славянская або дапушчаная некаторымі «агуль-
на-руская» блізіння паміж крывіцкімі плямёна мі, то яны засталіся-
б чужымі сабе і ў будучыні, бо ані ў пару быцьця асобных крывіцкіх
гаспадарстваў, ані ў часе задзіночанага гаспадарства крывіцкага

рая прыблізна пачынаеца ля Сарнаў і йдзеца на Аўруч а Чарнобыль да ўтоку
Прыпяці ў Дняпро; гэтая часыць была ў часе Люблінскай вуні 1569 г. прылучана
да Польшчы, а адміністрацыйна — да Украіны, з катораю разам засталіся дагэ-
туль. Дзеля таго на мове гэтае часыці ёсьцека вялікае наслеянне мовы ўкраін-
скае. Трэйцяя часыць прасцяягаеца на паўдня ад сярэдняе часыці да тэрыторыі
з чиста ўкраінскай моваю; тут маём украінскую мову з глыбокім уплывам беларускім
(розны развой націсненых а ненацісненых самагукаў). Подле мовы і
бяручы на ўвагу гісторычныя ведамкі, выходитзе, што Украінцы ў кольківекавым
ходанью зь Дзярвянамі выціснулі іх з гэтае часыці і адно дзярвянскае жыхар-
ства засталося тут дзе-ня-дзе і, зъмяшчашыся з Украінцамі, зрабіла ўплыў на
іхнюю мову. Пр. Ганцов Вс., Діялектологічна класіфікацыя украінских говорів
(Укр. Акад. Наук, Кіев 1923), асабліва на б. 64. Харктастычна, што цяпе-
рашнія асаблівасыці мовы Дзярвян на балей або меней зукраінізаванай тэрыторыі
аднолькавыя з асаблівасыцмі мовы Севяран на такой-же тэрыторыі (гл. Ганцов,
там-жа, б. 23). А тымчасам просле працы П. Растваргueva «Северско-белорус-
ский говор» няма сумлеву, што Севяране былі пляменем беларускім.

Хорма назову гэтага плямені была **Дзярвяне**. Гэтак завецца яно ў творы
бізантыйскага цэсара Кастаціна Порфірогенета “De administrando imperio” зь
Х стг. (Каст. Порфірогенэт радзіўся ў 905 г., умер у 959 г.) Назоў плямені
Дзярвяний, мн. л. **Дзярвяне**, мог толькі паўстаць ад назову краю **Дзёрва** (як ад
«мэста» ё «мешчанін»); гэтак мусіла звацца дзярвянская бацькаўшчына. Украін-
цы XI-XIII стг. звалі яе пасвойму **Дерево**.

Хорма слова дзёрва заміж «дзерава» ёй цяпер у некаторых гаворках беларускіх, прыкл. у пав. Браслаўскім і Постаўскім. У пав. Ашмянскім слова «дзер-
ва» прыняло іншае значанье («Загнаў дзерва ў палец»).

Назовы **Дзёрва**, **Дзэрвяней** адказуюць назовам **Палесьсе**, **Паляшук** цяпераш-
ніх патомкаў **Дзярвян**.

¹⁴ П. С. Р. Л., т. I.

¹⁵ Очерк ист. Крив. и Дрег. земель, б. 1.

— фэдэратыўнага Вялікага Княства Літоўскага ня было адзіночых падставаў, каторыя зылілі-б чужая сабе, хоць-бы й славянскія плямёны, у вадзін крывіцкі народ¹⁶. На гэтую-ж бліzkую радню крывіцкіх плямён міжсобку і на іх спрадвечную розыніцу ад суседніх Славян указуе ўкраінскі гісторык Н. Кастанараў¹⁷

Крывіцкая пляменная гаспадарствы

(да пал. XIII стг.)

У палаўіцы IX стг. гісторыя засьпяецы крывіцкія плямёны на ведамнай ступені развою: галоўным заняткам іх ёсьць ралейніцтва, яны знаюць шмат якія раместы, вядуць ладны гандаль, маюць гарады й месты і гаспадарствавыя арганізацыі зь мясцовымі родамі князёў¹⁸

Вялікі прыход Норманаў на ўсход Эўропы ў пал. IX стг. (у меншых ліках прыходзілі яны сюды і ўперад) зрабіў глыбокія зъмены ў жыццю ягоных народаў. Найперш закранула гэта Славен, што жылі ля воз. Ільменя, і розныя фінскія плямёны, адлі Крывічоў і Украінцаў. Мэтаю руху Норманаў была Бізантыя, што слыла сваім багацьцям. Дарога па сухазем'і із Скандинавіі ў Бізантую, званая дарогаю «з Вараг у Грэкі», ішла з Балтыцкага мора перац р. Няву, Ладаскае возера, р. Волхав, воз. Ільмень, р. Лаваць да Дзьвіны й Дняпра. Першай вялікай станціі на гэтай дарозе быў Ноўгарад ільменскіх Славен, апошній — украінскі Кіеў, за катоным на ведамай воддалі прасцягаяўся съцеп. Дзеля таго Варагі ў сваім руху мусілі задзержыцца на якісь час у Ноўгарадзе і на доўга ў Кіеве. Адмовіўшыся пасльей ад заваявання Бізантіі, Норманы засталіся ў Кіеве назаўсёды, зрабіўшы яго цэнтрамі сваіх заваяванняў.

Просле прыходу Норманаў у IX стг., у гісторыі Усходу Эўропы, а ў тым у гісторыі Крывіч, да пал. XIII стг. былі трывозныя поры. Першая пара, што цягнулася да 980 г. (да Валадзімера Кіеўскага), можа быць названа **вараскай**. Добра арганізаваныя і моцна ўзброеныя вараскія дружыны нападаюць на жывучыя паасобку плямёны ўсходу Эўропы з мэтаю грабяжу, у лепшым прыпадку дзеля ўстанаўлення дані. Аб трывалкім заваяванню тут няма м-

¹⁶ Ист. судьбы Белр., б. 68-69.

¹⁷ Мысли о федер., 122, 123, 129; Предания рус. лет. 21, 22; Две рус. нар., 43. Гл. яшчэ Д. Багалей: Ист. Сев. земли, 89.

¹⁸ Багалей: Ист. Сев. земли, б. 2, 40; Д.-Зап.: Ист. судьбы Белр., 58.

вы. Пляменныя гаспадарствы існуюць далей, на чале іх застаюцца мясцовыя роды князёў¹⁹. У канцы гэтае пары славянскае імя кіеўскага князя Святаслава съветча аб этнографічнай славянізацыі Норманаў (да Святаслава былі толькі норманская імёны: Рурык, Алег, Ігор, Вольга)²⁰.

Другая пара павінна быць названа парою абароны крывіцкімі плямёнамі свае палітычнае самастойнасці. Спыніўшыся ў Кіеве, Варагі заваявалі ўкраінскае плямя Паллян, але з часам самі асыміляваліся. Гэткім парадкам, з цэнтрам у Кіеве ўтварылася ўкраінскае гаспадарства на чале з вараскага паходжанья дынастыяй Рурыкавічай. Маючы падзядзяржанье ў насяленню паўсталага гаспадарства, кіеўскія князі імкнуцца ўжыць ўсія свае заваявальныя пляны што да крывіцкіх пляменных гаспадарстваў. Ходанье канчаецца перамогаю прынцыпу самастойнасці, прызнанага на зъезьдзе ў северскім Любечу ў 1097 г.

Любецкі зъезд пачаў новую, трэйцюю пару, што павінна быць названа парою самастойнасці адных і поўнай незалежнасці другіх пляменных гаспадарстваў крывіцкіх²¹.

Гэтак, вялізнае ў багатае княства Полацкае²² было заваявана ў 980 г. Валадзімерам Кіеўскім, але ўжо ў 988 г. яно йзноў робіцца самастойным із тым, каб у пачатку XI стг. (у часе княжанья ў Полацку Брачыслава Зяславіча) стаць незалежным. За ягонага сына ў наступніка, Полацкага князя Усяслава Вялікага, Чарадзея (1044-1101) Полаччына даходзе вялікай магутнасці.

¹⁹ Д.-Зап.: Ист. судьбы Блр., 58; Багалей: Ист. Сев. земли, 34, 40. Зъ мясцовых родаў князёў ведамы Мал у Дзярвян, Рогвалад у Полаччыне і Хадота ў Вяцічай.

²⁰ Пачынаючи ад Валадзімера, настает асыміляцыя Рурыкавічай і па крыві. Маці Валадзімерава была северская Крывічанка Малуша зь Любеча, а жонкаю ягонай была другая Крывічанка, полацкая княжна Рагнеда.

²¹ У ваднай пляменныя княствы крывіцкія ўходзіла адно плямя, у другія — два або ў трох плямені. Гэтак, у Пскоўскай рэспубліцы былі адны пляменныя Крывічы. Таксама было ў княсьціве Смаленскім. Але княства Полацкае, што ў часе свайго большага развою цягнулася ад граніц смаценскіх да польскіх, уходзілі, як плямя Крывічы, так і Дрыгвічы, а з часам і часыць Дзярвян. Дзярвянскае гаспадарства, пасыльей званае Тураўскім і Тураўска-Пінскім, складалася зь Дзярвян; пасыльей у яго заходніяй часыці хіба былі і Дрыгвічы. У Северская княства ўходзілі Севяране, Радзімічы і Вяцічы (у пал. XII стг. і пасыльей толькі заходнія часыць Вяцічай, бо ўсходнія Вяцічы тады тварылі асобнае гаспадарства — княства Разанскае).

²² Займала тэрыторыю ў басэйне р. Дзвіны, вышняга ў сярэдняга Нёмна да р. Бярэзіны, прытокі Дняпра.

Самастойнасьць Северскага княства²³ ўзнаўляеца ў пачатку XI стг., калі там князям стаў Імсьціслаў, сын Рагнеды Полацкай а Валадзімераў (умер бязьдзетным у 1036 г.). Ад наступнога князя Северскага, Святаслава Яраславіча (1054-1076) пачынаеца апрычоная северская дынастыя. За сына Святаслававага Алега (1076-1115), надзвычайнага гэроя, Северскае княства сталася гаспадарствам незалежным. Значаныне Алега ў Севершчыне такое, як Усяслава Вялікага ў Полаччыне.

Смаленскае княства²⁴ узнаўляе сваю самастойнасьць у 1054 г., з пачаткам княжэнья ў Смаленску князя Вячаслава, сына Яраслава Мудрага. Пачынаючы ад Смаленскае дынастыі Расьціславічаў (з 1125 г.) Смаленская зямля робіцца незалежным²⁵ і магутным гаспадарствам.

Самастойнасьць княства Тураўскага (Дзярвянскага) то павялічалася, то зъмяншалася, рэдчас на кароткі час перапынялася, пакуль канчальна ня была замацавана ў палаўцы XII стг.²⁶.

Пскоўскія Крывічы звольніліся ад Ноўгараду і сталіся незалежнымі ў 1136 г. з пачаткам княжэнья ў Пскове князя Усевалада (Гаўрылы Святога)²⁷.

Самастойнасьць крывіцкіх княстваў тым розынілася ад поўнае незалежнасьці, што князі самастойных княстваў ававязаныя былі выходзіць разам із кіеўскім князям на вайну, але адныя зь іх спаўнялі гэта не заўсёды, іншыя вельмі рэдка. «...Улада кіеўскага князя некаторы час (да разграблення Кіева Андрэем Багалюбскім у 1169 г.) прызнавалася яшчэ моральна, адлі княствы ўнезаляжняюцца яшчэ балей; кіеўскі пасад траце свае номінальнае піршинство, траха ў кожным княсьціве зъяўляеца свой вялікакняскі пасад»²⁸.

Чацьвертай, вылучна крывіцкай парою ў гэтым пэрыядзе было заваяваныне Смаленскім і Северскім княземі Кіеўшчыны разам із Кіевам. Пачынаючы з апошняй чэцьверці XII стг. да находу Татар у 1240 годзе, Кіевам і Кіеўшчынаю валодаюць із малым перапынам крывіцкія князі — то Смаленскія Расьціславічы, то Се-

²³ Было ў басэйне Дзясны й Сожа, левых прытокаў Дняпроваў і ля р. Акі.

²⁴ У басэйне вышняга Дняпра і вышняе Дзьвіны.

²⁵ Антонович: Очерк ист. В. Кн. Лит., 129.

²⁶ Д.-Зап.: Ист. судьбы Белр., 63; Белоусов: Киівська Русь, 112.

²⁷ Аверкиев: Ист. Новг., 423; Максимов: Города Озерн. обл., 474.

²⁸ Багалей: Ист. Сев. з., 2.

верскія Вольгавічы, то супаруючы із сабою за гэтую часьць Украіны, то годзячыся й дзелячыся ёю міжсобку²⁹.

Дачыненъні да Вялікага Ноўгараду. Залежнасьць Вялікага Пскова ад Вялікага Ноўгараду выклікала ненавісьць да яго ў пскоўскіх Крывічоў ды ў суседніх крывіцкіх гаспадарствах, асабліва ў Вялікага Княства Полацкага, каторае з гэтае прычыны вяло з Ноўгарадам заўзятая войны³⁰. Але, калі Пскоў у 1136 г. вызваліўся ад Ноўгараду, у Крывічоў із Ноўгарадцамі насталі дачыненъні мірныя, што неўзабаве перайшлі ў прыязныя; Ноўгарадцы заувесь Смаленскіх Расьціславічаў і іншых крывіцкіх князёў да сябе на княжэнъне...» Прыйэнь (у Ноўгарадцаў) із Смальнянамі рэзка абзначаеца ў эпоху двух Імсьцілаваў — Харобрага й Удалага, зн., у эпоху супольнага ходання із Суздалям. У гэтым часе й Палаchanе дзяржаць за адно з Ноўгарадцамі³¹. Асабліва выдатным было крывіцка-ноўгарадскае сяброўства ў 1216 г., калі Крывічы — Смальняне й Псковічы — на чале з крывіцкім князем, Тарапецкім Імсьцілавам Удалым, пры ўчастыю самых Ноўгарадцаў, вызвалілі Ноўгарад ад улады й зьдзеку над ім Суздаля і, увышшоўшы ў глыб Сузdal'скага княства, зусім чыста пабілі Суздацаў³².

Наход Монголаў. Канец гэтага перыяду адзначаўся ўварваньнем Татар у ўсходнія й паўдзённа-ўсходнія Крывічы; але пепрад Смаленскам Татары былі адбітыя ў 1239 г. Гэткім парадкам, Крывічы, як цэласць, ня былі паняволеныя Татарамі на та краткі час. Апрача таго, з утварэнъням задзіночанага крывіцкага гаспадарства былі вызваленыя ў пачатку XIV ст. ад Татар паўдзённа-ўсходнія землі крывіцкія (Севершчына), а крыху пасльей

²⁹ Гл. Белоусов: Кійвська Русь, 114-115, 125, 130, 137, 146. Кіеў быў у старыя часы на перыфэрыі ўкраінскае зямлі. Сваё значаньне ў палітычным жыцці Украіны ён адзержыў у ладнай меры штучна, дзякуючы ўстанаўленню ў ім свае сталіцы Варагамі. Як у пагранічнае места, у Кіеў ішлі ўплывы ад суседзяў, з Крывіч — Севяран із усходу і Дзярвян із поўначы. Моц украінства да пал. XVII ст. была на заходзе, і ў разгляданую пару там паўстала незалежнае ўкраінскае гаспадарства — Галіцка-Валынскае княства.

³⁰ Пр. Д.-Зап.: Ист. судьбы Белр., 60.

³¹ Илов.: Вел. Новг. и Белр., 646.

³² Аверкиев: Ист. Новгорода, 432. Суздалцы — народ, што пасльей стаў ведамны пад назовам Маскоўцаў і што яшчэ пасльей прысадечыў назоў «русскій», утварыліся ад асыміляцыі фінскіх плямёнаў ноўгарадзкімі колёністымі. Суздалцы былі ў сім, апрача мовы, супроцьлеглія Ноўгарадцам і малі ўсі задаткі пасльейших Маскоўцаў (пр. Н. Костомаров: Две рус. нар., 44, 51).

таксама ўсходняя часьць Смаленшчыны. Даўжэй была пад Татара-
мі адно ўсходняя часьць плямені Вяцічаў, што тварыла Вялікае
Княства Разанскае, але й яго з часам вызваліла ад Татар задзіно-
чанае гаспадарства беларускае — Вялікае Княства Літоўскае.

Н у т р а н о е ж ы ц ь ц ё

Палітычны лад. Улада належыла народным зборкам — «вечам» (род спачатнага парлямэнту) і князём. У гаспадарствах ізъ вельмі разъвітым народапраўствам, яковымі былі Вялікае Княства Палацкае і Вялікі Пскоў, уся законадаўчая ўлада належыла вечу; у засталых княствах веча толькі агранічала балей або меней уладу князёў³³. Спаўняючаю ўладаю і вайводцамі ўсюдых былі князі. Дзя-
куючы вечам, магчыма было ўчастце народных масаў у войнах за нацыянальна-палітычную незалежнасць³⁴. Вечавы лад прыяў так-
сама жываваму й буйному развою грамадзкога жыцьця.

Жыцьцё гаспадарскае. Галоўным заняткам жыхарства было ралейніцтва, асабліва разъвітае ў Вялікім Княсьціве Смаленскім, дзякуючы ягонай уроднай гліністай зямлі. Смаленск карміў Ноўга-
рад — гэтую гандлёвую рэспубліку³⁵.

Вельмі быў разъвіты гандаль. Смаленск а Палацак былі най-
важнейшымі гандлёвымі местамі: яны, дзякуючы свайму геогра-
фічнаму палажэнню быццам дапаўнялі адзін аднаго. Смаленск быў на вялікай воднай дарозе «з Вараг у Грэкі», што лучыла два
канцавыя ўсходне-эўропскія цэнтры гандлю — Бізантыю й Скан-
дынаўю перараз Ноўгарад. Палацак быў на найважнейшай артэрыі
тае-ж дарогі на Дзьвінск, што йшла па Дзьвіне праста ў Рыскую
затоку. На заход а поўнач ад Палацку адчыняўся рынак продажы
ўсходніх тавараў у землях Латышоў і прыбалтыцкіх Фінаў, а за
імі ў багатыя места Нямечкія. На ўсход ад Смаленску ляжала ў
старавечных часох на сярэдняй Волзе багатая Баўгарыя зь ейным
рынкам усходніх тавараў. Смаленск ляжаў яшчэ між Кіевам а Ноў-
гарадам, зн., ён быў цэнтральнай гандлёвой бодкаю (пунктам)³⁶.
Свайм жывавым гандлям із Заходам ведамныя былі Палацак, Пскоў,
Смаленск а Віцебск. Гандлям із волскай Баўгарыяй асабліва слыла

³³ Д.-Зап.: Ист. судьбы Белр., 61-63; Ист. Крив. и Дрег. земель, 65, 66.

³⁴ Д.-Зап.: Ист. судьбы Белр., 61-62.

³⁵ Каб.: Местности, 363, 364.

³⁶ В. Шчарбакоў: Нарысы гісторыі Беларусі, 52. Пр. Сапуноў: Путі, 311.

Разань, сталіца ўсходняй часьці Вяцічаў; яна-ж была першай бодкаю перадаваньня ўсходніх тавараў на заход.

Подле перавагі гандлю з тымі або іншымі краямі адразънююць колькі пораў крывіцкага гандлю із заграніцаю ў гэты пэрыяд. Гэтак, у VIII-IX стг. была пара крывіцка-арабскага гандлю, бо тады пераз Крывічы праходзіла дарога арабска-скандынаўскага гандлю, найбольшай галіны съветнага гандлю арабскага. Наступной парою была бізантыйская (у X-XI стг.), зъмененая ў XII стг. парою заходне-эўропскай, калі пераважаў гандаль із абтокам Готляндам на Балтыцкім мору, местам Рыгаю і паўночна-нямецкім местамі, асабліва разьвітымі пачатку XIII стг.

Прыймо хрысьцянства. У канцу X стг. Крывічы прынялі — зь Бізантыі пераз Кіеў — хрысьцянства, значыцца ў ўсходнім абраадзе. З докладным падзелам у 1054 г. хрысьцянскага съвету на царкву каталіцкую — заходнюю і грэцкую — ўсходнюю, адныя Крывічы дзяржалі з Константынополем, другія належылі да царквы каталіцкай. Гэткаму стану прыяла тое, што грэцкая царква, як такая, не зрабіла пастановы, каторая асудзіла-б царкву каталіцкую і ўважала-б яе за гэрэтыцкую. Каталіцкая царква гэрэтыцкай, а папеж гэрэтыком сталіся па 1054 г. толькі для бальшыні Грэкаў у іхных прыватных паглядах³⁷. Найвыдатнейшым прадстаўніком каталікоў быў наўчоны мніх смаленскі, Клім Смаляціч³⁸ (ад 1147 г. мітрапаліт) і мніх сьв. Хвядос³⁹, закладнік Кіева-Печэрскага манастыра побач із сьв. Антонам, праціўнікам Рыму. З часам пад уплывам прызначаных ізь Бізантыі вышых герархаў Грэкаў, колькасць прыхільнікаў каталіцкае царквы ў Крывічах ладне зъменышлася.

У гэтым пэрыядзе былі ў Крывічах гэткія біскупствы: Полацкае, Тураўскае, Чарнігаўскае, Смаленскае й Разанскае.

Ужо ў гэтым пэрыядзе ё ладная розыніца ў парадках праваслаўнай царквы крывіцкай і суздальскай (пасльей маскоўскай). У Крывічах біскупаў выбіраў мітрапаліт разам із саборам біскупаў, а ў Сузdal'шчыне біскупаў выбіраў князь⁴⁰.

З прыймом хрысьцянства борзда разьвіваецца ў Крывічах асьвета й культура, асабліва літаратура й архітэктура. Вышшага

³⁷ Голубінскій, Ист. р. ц., I, 589; II, 801.

³⁸ Пр. Голубінскій, там-жа, I, б. 300, 301, 303, 309, 310, 311, 315, 333.

³⁹ М. Чубатый, Укр. кат. церква, Регенсбург 1946, 6.

⁴⁰ Голубінскій, Цыт. праца, I, 361-362.

свайго развою даходзе крывіцкая культура, у тым ліку літаратура, у XII стг., што ё залатым векам гэтага пэрыяду гісторыі Крывіч.

Літаратура. Культурнае жыцьцё, а значыцца й літаратурнае творства, сусярэджуеца ў мястох, найперш у вялікіх палітычных цэнтрах, як Смаленск, Полацак, Тураў, Ноўгарад-Северскі, Чарнігаў, Віцебск, Горадзен. «Асабліва вялікая роля прыйшлася на долю Смаленска, што стварыў у сьценах сваіх манастыроў цэлую літаратурна-асьветную школу⁴¹. Смаленскія князі Расціславічы, асабліва Раман Расціславіч (1160-1180) рупяцца пра асьвету, за-кладаюць школы. У XII стг. выдатным плодным пісьменнікам і наўчоным крывіцкім быў у Смаленску Клім Смаляціч. Ад 1147 г. ён быў мітрапалітам. Другім выдатным пісьменнікам і казаньнікам у Смаленску быў Аўраамі Смаленскі, ён-жэ мастак. «Клім і Аўраамі — звязочыя зоры на смаленскім гарызонце. Але яны ня былі прыпадкавай звязаю, бо ў Смаленску былі школы, а перапісаваныне рукапісаў і кнігаў знаходзіла сабе збыт. Смаленск даў съязг харошых твораў літаратурных, пачынаючы ад лістоў Кліма, жыцьцяпісу Аўраамяга, напісанага Ахрэмам, а канчаючы павесьцяй аб Мяркуру, падарожжам Ігната Смаленскага ў Палястыну а Константынополь і шмат іншых; адылі шмат літаратурных памяткаў не дайшло да нас, прыкладам Смаленскі летапіс. Наагул, у гісторыі асьветы роля Смаленска гэтая-ж важная, як і роля найстаршага зь местаў Кіева»⁴².

Геніяльным царкоўным пісьменнікам, казаньнікам а наўчоным быў у Тураве япіскап, сьв. Кірыла, паходзячы з тураўскіх мяшчан. Ён дасканальна знаў бізантыйскую літаратуру. «Подле складу разуму, подле літаратурных спосабаў — гэта бізантыйскі казаньнік пэрыяду найбольшага развою царкоўнага аратарства ў Бізантыйі... Казаньнік карыстаўся пашанаю а славаю; ягоныя казані разыходзіліся нат у паўдзённа-славянскіх копіях... Кірыла маў вялізарны талент, дасканальна валодаў моваю, так што нават і сучасныя нам царкоўныя пісьменнікі не ўважаюць яго за асталага: «Словы Кірылы Тураўскага, кажа зналец гісторыі царквы проф. Галубінскі, ё зусім чиста такім казаньніцкім творамі, як казані сучасных нам наўчоных казаньнікаў. Каб перакласці іх на мову расійскую і сказаць, што гэта творы такога й такога казаньніка сучаснага, дык

⁴¹ Д.-Зап.: Ист. судьбы Бр., 66.

⁴² Д.-Зап., там жа.

хіба толькі тыя ня былі-б уведзеныя ў вабмылу, што найдасканальней знаўца на гэтым родзе літаратуры⁴³.

Выдатнай дзяячкаю культурна-ас্বетнай была ў tym-жа веку княжна полацкая сьв. Прадслава-Еўфрасіня, унучка Усяслава Вялікага. У Сялцу ля Полацку яна залажыла жаноцкі манастыр імені Хрыста Спаса і шырака арганізавала там перапісанье кнігай.

Але ня толькі была літаратура рэлігійная. На аснове творства народнага і літаратуры рэлігійнае паўстала мастацкая літаратура съвецкая. Гэта былі эпічныя песні аб гэроях-багатырох ды цэлыя поэмы. З даўнейшага эпосу гэроічнага, дахаванага дагэтуль на поўначы Расіі (т. зв. Быліны), а ў фрагментах таксама ў беларускім творсціве народным можна ўстанавіць быцьцё эпічных песніяў або поэмаў аб Полацкай княжне Рагнедзе (умерла ў канцы X стг.), або сыну ейным Полацкім князю Зяславу (†1001). Фрагменты дзіўна-харошай поэмы аб Полацкім князю Усяславу Вялікім († 1101) ды фрагмэнт поэмы аб Полацкім князю Зяславу Васількавічу захаваліся ў павесьці з канца XII стг., ведамай пад назовам «Слова а палку Ігораве»⁴⁴.

Цэлаю дайшла да нас надзвычайна харошая поэма аб паходзе ноўгарад-северскага князя Ігора на Полаўцаў у 1185 г., напісаная ў tym-жа годзе ў Севершчыне⁴⁵, значыцца крывіцкая.

Цяперака ўстаноўлена, што ў Полацку й Ноўгарад-Северску былі поэтычныя школы⁴⁶.

Архітэктура. Іншай галіною мастацтва была архітэктура. З прыймом хрысьцянства ў палітычных цэнтрах ставілі каменныя

⁴³ Д.-Зап., там-жа, 67.

⁴⁴ Евг. Ляцкій: Слово о полку Игореве, у Празе, 1934, бач. 55, 92, 93, 141.

⁴⁵ Зналы тагачаснай літаратуры мастацкай, проф. Еўг. Ляцкі, у сваёй працы «Слово о полку Игореве», Прага, 1934, зусім пераконуюча давёў, што ведамае «Слова а палку Ігоравым» паўстала такім парадкам, што поэму аб паходзе северскіх князёў, на чале з ноўгарад-северскім князем Ігорам, на Полаўцаў, напісаную ў 1185 г. ў Севершчыне, ды меншую і меней мастацкую за яе поэму аб кіеўскім князю Святаславу, напісаную ў Кіеве, наведамы рэдактар — таксама Кіяўлянін — злучыў у вадным творы ды ілюстраваў фрагментамі песніяў і поэмаў з даўнейшых часоў аб князёх крывіцкіх — Алегу Святаславічу, Усяславу Вялікім Полацкім і Зяславу Васількавічу, дадаючы таксама фрагменты песніяў аб князёх сучасных. У паўсталым такім парадкам твору поэма аб паходзе северскіх князёў на чале з Ігорам была цэнтральнай і найгалаўнейшай часццяй складовай (б. 55).

⁴⁶ Ляцкі, там-жа.

цэрквы. Сваймі цэрквамі і іхнаю архітэктурою слылі Полацак, Смаленск, Віцебск, Чарнігаў, Горадзен. Як працяг культурных упłyваў арабскіх папярэдняе пары (да прыйма хрысьцянства), ці-кава будзе адцеміць, што стыль крывіцкіх цэркваў XI-XIII стг. па-ходзіў не з Константынополю, але із Сырыі. На гэтай аснове ў раз-гляданы пэрыяд паўстаў крывіцкі стыль царкоўнае архітэктуры, апрычоны ад кіеўскага, ноўгарадзкага й сузdal'скага⁴⁷.

Агульная ацэна. Каңчаючы разгляд гісторыі крывіцкага народу ў старавечным пэрыядзе, на месцу будзе прывесці агульную харак-тарыстыку яго, зробленую ведамным дасьледаваньнікам, проф. Даў-нар-Запольскім: «Нельга пярэчыць, кажа ён, што быў дужы рост крывіцкага плямені. У развою асьветы Смаленск заняў выдатнае месца, у развою палітычным Полацак а Смаленск ішлі вельмі бор-зда... шырокі аўдачны развой гандлю съветча аб прадпрыемлівас-ці жыхараў Узьдзевіння а Уздняпроўя. І наступная гісторыя гэтых земляў паглядна съветча пра трывалкі папярэдні развой грамадз-кага жыцця⁴⁸.

Беларускі культурны тып. Не адно сваім паходжаньям, але таксама харектарам свае культуры і сваймі культурнымі сувязы-мі Крывічы гэтага пэрыяду належаць да культурнае-сфэры за-ходне-эўропскага. Відаць гэта таксама із сучаснае абычайнасці Крывічан. Між іншага, аднолькава, як на Заходзе, у Крывічох вы-тварыўся свой рыцарскі стан, што адзначаўся тымі-ж цнотамі, што й рыцарства заходне-эўропскага, значыцца адвагаю, пачуцьцём съці, набожнасцю, пачуцьцём павіннасці, вернасцю дадзенаму слову, пачуцьцём собскага дастаенства. Съветчаць пра гэта сучас-ныя. Гэтак, прыкладам, ведамы крыжацкі хронікар, Пётра Дусбург, кажа, што сучаснае яму рыцарства полацкае ні ў чым ня ўступала рыцарству заходне-эўропскаму.

⁴⁷ Проф. Шчакаціхін, Нарысы гісторыі беларускага мастацтва, Менск 1928.

⁴⁸ Там-ж, 102.

ГІСТОРЫЧНЫЯ НАЗОВЫ КРЫВІЦКА-БЕЛАРУСКАГА НАРОДУ.

Каб разьбірацца ў гісторычных жаролах і гісторычнай літаратуры, трэба ведаць, як народ, каторы цяпер найчасцей завуць беларускім, зваўся ў мінуласці.

У разгледжаны пэрыёд асобных гаспадарстваў крывіцкіх ужывалісь назоў «Крывічы», супольны ўсім вышменаваным плямёнам нашага народу, пачынаючы ад XII стг.⁴⁹.

Часць наўчоных уважае, што назоў «Крывічы» быў агульна-нацыянальным ад пачатку быцця крывіцкага або, накш, беларускага народа і што ведамныя пляменныя назовы былі назовамі мясцовымі побач із агульна-нацыянальным, падобна да таго, як гэта ёй цяперака⁵⁰. Як сказана вышэй, край таксама зваўся Крывічы⁵¹.

У XIII стг., побач із назовам «Крывічы», пачынае ўжывацца назоў

⁴⁹ Пр. Максимов: «Смаленск ведамны яшчэ ад тых часоў, калі Беларусы зваліся Крывічамі». Белорусская Смоленщина, б. 458. Антонович: «Міндоўг, не агранічаючыся дзяржаваю Ноўгарадзкай (Наваградзкай), імкнуўся задзіночыць пад сваёй уладаю ўсім ўдзелы Крывіцкае зямлі і стварыці зь іх вялізнае гаспадарства». Очерк ист. В. Кн. Літ., 25. Иловайскій: «У IX стг. мы знаходзім тыя-ж галіны ўсходніх Славян, што й цяпер займаюць прастору так званае заходняе Расіі. Паўночную палавіцу гэтага прасторы насяляла галіна Крывіцкая, каторая пасьль стала ведамная пад назовам Беларусаў». Великий Новгород и Белоруссия, 646. Крыжацкі хронікар, Пётра Дусбург кака пад 1314 г.: *Frater Henricus Marschalcus... venit ad terram Crivitiae, et civitatem illam, quae parva Nogardia dicitur, serpit (Dusburg III, cap. 315)* — Брат Гэнрык Маршалка... прышоў у Крывічы і места іхняе, што Ноўгарадкам завеща, узяў. Як ведама, Новагарадак быў на прасторы пляменна дрыгвіцкай; з гэтага відаць, што назоў «Крывічы» быў назовам агульна-нацыянальным. Е і шмат іншых съветчанініяў, што нашыя прашчуры зваліся Крывічамі.

⁵⁰ Иловайскій, там-жа. Попов В.: «Ізь съветчанінія летапісных выходзе, што ія толькі беларускія дыялекты ня ён часццяй вялікарускія мовы, але й вяліка-русская мова, у сваім паўдзённа-вялікарускім дыялекце паходзе ад мовы крывіцкіх плямёнаў, на месцу каторых знаходзім цяперака Псковічаў і Смальнян із суплеменнымі зь імі краямі» (ИРЯС, 1929, III-1, 121).

⁵¹ Як і іншыя суседзі крывіцкага народа, Латышы звалі яго Крывічамі — палатыску Крэвс, а цяпер Латышы завуць гэтак Расійцаў. Сталася гэта з тae прычыны, што, паняволенія Расійцамі ў канцы XVIII стг., Крывічы зыйшлі з палітычнае сцэны, а іхняе месца ў палітычным жыццю занялі Расійцы, дык латыскі народ і перанёс назоў «крэвс» на Расійцаў. Падобна да гэтага і з тae-ж прычыны сталася ўв Арабаў, каторыя назоў «Рымляне» (паарабску «Рум») перанесьлі на ўсіх эуропэйцаў.

«Літва», адзін «Ліцьвін», пры гэтым да пал. XIV стг. ў бальшыні ўжываўся назоў «Крывічы»⁵²; адлі «Літва».

Пачынаючы ад пачатку XV стг. ўжываеца вылучна назоў «Літва» ў дачыненію да ўсіх Крывічан. Літвою звалі самі сябе Крывічы і Літвою-ж звалі іх іншыя народы, найперш суседзі Украінцы, Палякі, Немцы, Маскоўцы, як у значаньню палітычным, так і нацыянальным. Есьцека тысячы дакумэнтаў і сьветчання, што нацыянальным назовам Крывіцкага народу быў назоў «Літва». Прывяду колькі. У напісаным у Навагарадку «Пralогу» (зборнік скарочаных жыцьцяў святых) знаходзім жыцьцё «святых новаяўленых мучаньнік родам Літвы, Іоанна, Антонія і Еўстахія. Літоўская-ж імёна ім Круглец, Кумец і Няжыла». Тут «літоўскімі» названы імёны крывіцкія⁵³. Гісторык Кастамараў кажа: «Літва», гэты назоў стаўся собскасцяй беларускага краю і беларускага народа, а паўдзённа-рускі застаўся із сваім старавечным назовам Русі». («Две рус. нар.», б. 39)). «У XV стг. на тэрыторыі цяперашняй Расіі адрозніваліся чатыры аддзелы ўсходне-славянскага съвету: Ноўгарад, Масковія, Літва й Русь; у XVI і XVII стг., калі Ноўгарад быў съцерты — Масковія, Літва й Русь» (там-жа). Польскі філёлёт А. Брыкнер кажа, што «Беларусь» мае мову апрычоную ад польскай, «маларускай і вялікарускай» і што гісторыя Беларусі старшая й слаўнейшая, чымся гісторыя «Маларусі й Вялікарусі», але яна схаваная пад назовам «Літвы»⁵⁴. У іншым месцу Брыкнер піша: «Кажам усё «літоўскі, Ліцьвін», але гэта толькі заміж «беларускі, Беларусін», бо ў 1510 г. нікому пра Літву собскую, этнографічную ня сънілася; яшчэ Рэй у 1562 г. Ліцьвіном зваў Беларусіна, а ў Маскве і ў XVII стг. «Літовскій» значыць беларускі»⁵⁵.

Што назоў «Літва» быў у Крывічан назовам нацыянальным, а ня толькі палітычным, відаць таксама з таго, што ані Украінцы,

⁵² Антонович, там-жа.

⁵³ Карскій: Белорусы, III-2, 140, выніска.

⁵⁴ A. Brückner: Z niwy białoruskiej, Kraków, 1918, б. 3.

⁵⁵ Ruskopolski rękopis z r. 1510 ("Slavia," VII, 1928 г., б. 10). Гэтта трэба зацеміць: першае, дыкжэ назоў «Літва» быў назовам этнографічным крывіцкага народа; другое, гэтым назовам («Літва, Ліцьвін») звалі Палякі Крывічоў ня толькі да стагодзьдзя XVI ўлучна, але і ў стагодзьдзях XVII-XIX (пр. у Міцкевіча: Літва — ойчызна моя), а ў некаторай меры нават цяперака.

ані Жмуйдзіны Літвою ня зваліся, дарма што Украіна ўходзіла ў склад В. Княства Літоўскага да 1569 г., а Жмуйдзь была ў ім увесь час⁵⁶.

Назоў «Русь» быў прынесены Норманамі ў IX стг. і стаў нацыянальным назовам Украінцаў⁵⁷. Спачатку «Русьсю» былі адны Норманы, крыху пасльей Русьсю стаў звацца Кіеў із бліжшымі аколіцамі. У X стг. ў Кастанціна Порфірогенета Вышгарад, што 20 км. ад Кіева, завецца вонкашнай Расіяй, знач. краям толькі падуладным Русі. Па якімсь часе назоў «Русь» пашырыўся на ўсіх украінскіх Палян, яшчэ пасльей — на ўсю Украіну. «Пачатны летапіс супроцьставіць Русь — Славенам. **Руская зямля** — гэта **Польская зямля**, Кіеўшчына. У вапавяданью пра паход Алега **Русь** — гэта, ведама, блізкія летапісцу **Паляне**, а Славене — гэта маласьвечаныя жыхары поўначы»⁵⁸. Дыкжэ «ў Ноўгарадзе ў XII і XIII стг., як відаць ізъ мясцовага летапісу, Русьсю звалася Кіўскае паўднія»⁵⁹.

З часам у шырокім палітычным значаньню «Русьсю» сталі звацца таксама дзяржавы (землі), у тым ліку фінскія, «рускіх» князёў, зн. Рурыкавічаў⁶⁰. У гэтым значаньню і крывіцкія землі XI-XII стг. нярэдка зваліся рускімі⁶¹.

Хрысьцянства было прынята Крывічанамі ў канцы X стг. пры

⁵⁶ Палацінску назоў «Літва» ўжывалася ў дваякай хорме — Lithuania, Lithuanus і Litvania, Litvanus або Litvinus, пры тым у бальшыні ўжывалася другая хорма. Хормы з у дакладней аддаюць нашыя орыгіналы «Літва, Літвін» (у Litvinus і крывіцкі суфікс -ін) і маюць ужыванца для пераданья нашага нацыянальнага назову гэтыя хормы ў мове лацінскай і ў мовах, што бяруць гэты назоў зь яе (як ангельская а інш.).

⁵⁷ Костомаров: Две рус. нар. 38-49.

⁵⁸ Шахматов: Введение, 93, 10.

⁵⁹ Там-жа, 10.

⁶⁰ В. Щербаківскій, цыт. раб., 131. Гл. таксама Ключевскій В.: Курс рус. ист., М. 1908, б. 201.

⁶¹ Як шмат пасльей назоў «Русь» быў прысабечаны Маскоўшчынаю, добра кажа гісторык Кастамараў: «На ўсходзе (зн. ў Маскоўшчыне — Я. С.) імя Русі прыймалася як прыналежнасць да аднае агульнае радзімы славянскай, разгалужанай і раздрабненай на часыці, на паўднёвым заходзе (зн. на Украіне — Я. С.) гэта было імя галузы гэтае радзімы... Калі з розных земляў складалася Маскоўскае гаспадарства, гэтае гаспадарства лёгка назвалася Рускім, і народ, што яго складаў, прысабечыў знаёмы яму ўперад назоў і ад прыметаў агульных перанес яго на мясцовыя й паасобныя прыметы. Імя Рускага сталася і поўначы й усходу (зн. Маскоўшчыне — Я. С.) тым-жа, чым здаўна было, як вылучна сваё, паўднёвна-заходняму (украінскуму — Я. С.) народу». Две рус. нар., б. 39-40.

пасярэдніцтве Кіева, Русі, тады, калі ўсі крывіцкія землі належылі да кіеўскага палітычнага цэнтра. З гэтае прычыны хрысьцянства ўсходняга абраду (праваслаўная і грэка-каталіцкая цэрквы) было ведамнае ў Крывічох пад назовам «рускай» (радзей «грэцкай») вёры, а вернікі зваліся Русінамі (радзей Грэкамі). Гэтак было да апошняга часу. Разам із «рускай вераю» прыйшло «рускае пісьмо» і «рускія кнігі», дзеля таго ѹ мову гэных кнігаў Крывічы сталі зваць рускай, дарма што спачатку яна была царкоўна-славянскай, а пасьлій крывіцкай. З мовы кніжнае гэты назоў быў перанесены на крывіцкую мову народную⁶².

Што да суседзяў, то Палякі спачатку звалі крывіцкую мову «літоўскай», а пасьлій, стыкаючыся з Крывічамі, усё балей а балей сталі зваць так, як гэтыя, значыцца «рускай». Украінцы, будучы палітычна ѹ ідэялёгічна асымільянаваныя Крывічамі ў перыяд Вялікія Княства Літоўскага, старакрывіцкую мову літаратурную ўважалі за сваю і звалі яе «рускай». Наколькі дазваляў правапіс гэтае мовы, Украінцы ѹ вымаўлялі яе пасвойму. Народную мову крывіцкую Украінцы заўсёды звалі «літоўскай». Што да Маскоўцаў, дык яны звалі «літоўскай» як літаратурную, так і народную мову крывіцкую.

Назоў «Беларусь» да апошняга часу быў чужы нашаму народу. У 1882 г. С. Максімаў, апісуючы Смаленшчыну, заяўляе: «Назоў «Беларус» — штучны, кніжны й урадовы. Самі сябе патомкі Крывічоў пад гэтым іменем ня знаюць, хоць запраўды ніводнага эпітэту нельга выбраць тыпічнейшага. Чыстыя яны Беларусы: белы колер пераважае; у карэнных усё белае: від (твар), валасы, кашуля, шапка, нагавіцы, кажух і сывітка. У жанок таксама белая наметка, белы хвартух і нат белая абора йдзець накрыж па белай ануночы. Супроць усяго гэтага, у Беларусаў ёсць гэткая песня:

Прыляцелі гусі
Ды зь беленъкай Русі,

Селі-палі на крыніцы,
Сталі яны ваду піці.

Значыць, пад іменем Белай Русі разумее тамашні народ Вяліка-Расію» (Белорусская Смоленщина, б. 439). Зусім чыста тое самое было і ў пачатку XX стг.

⁶² Значыцца, у Крывічоў было так, як у старых Рымлян, дзе быў *populus Romanus*, але *lingua latina*, як ё ў Гішпанцаў, каторыя сябе завуць Гішпанцамі, а сваю мову каўчыльскай, і як ё ў Амерыканцаў.

Праўда, у XIV стг. назоў «Белая Русь» разы 2-3 ўжыты быў у Палякоў і — як пазычэнье ў іх — у прускіх Немцаў. Быў гэта назоў лётны, відавочна, ужыты некаторымі пад уплывам географічных назоваў із каранём **бел** на крывіцкім паграніччу з Польшчаю⁶³, каб адрозніць ад Украінцаў, з каторымі Крывічы ў значаньню рэлігійным аднолькава зваліся «Русінамі».

Іншага паходжання назоў «Белая Русь» быў у Маскоўшчыне. Нельга не згадзіцца з Тацішчавам а Ільлінскім, што ён там паўстаў пад татарскім уплывам⁶⁴. У турскіх народаў слова «белы» (ак) мае значаньне таксама «вольны», «слайны»; дзеля таго «падышах», «хан» вельмі часта лучацца з эпітэтам **ак**. Пад уплывам татарскім маскоўскія князі й цары сталі дадаваць да свайго тытулу эпітэт «белый» («белый царь»). Дзеля таго й зямля на поўначы Маскоўшчыны, каля Архангельску, вольная, з прычыны свае далечыні, ад татарскага ўціску, была рэдчас званая «Белай Русью». У маскоўскім гаспадарсьціве звалі Русью ня толькі землі населенія Маскоўцамі, але — у значаньню палітычным — і ўсялякія іншыя (фінскія, татарскія й іншыя). З гэтага гледзішча была Русью і заваяваная Маскоўскаю у Вял. Княства Літоўскага часць беларускіх земляў, а дзеля таго, што яна не дазвала мангольскага ярма, то была рэдчас (калі-ні-калі) звана Маскоўцамі Белай Русью. Адгэтуль і маскоўскія цары, пачынаючы ў XVII стг. з Аляксея Міхайлавіча, увялі ў свой урадовы тытул «царь всея Великія, и Малыя и Белыя Росіі». Калі ў XVIII стг. Маскоўшчына, падзяліўшы з Прусамі ў Аўстрый польска-крывіцкую Рэчпаспалітую, прылучыла да свайго гаспадарства Вял. Княства Літоўскае, то этнографічна-крывіцкая землі былой Літвы (найперш тыя зь іх, што былі прылучаны подле першага падзелу) адзержалі ўрадовы назоў «Белая Русь». Рабілася гэта з мэтаю лягчэйшай асыміляцыі Крывічоў, бо калі-біх зваць іхнім запраўдным назовам «Ліцвіны», то гэта значыла-б прыпамінаць ім іхнью мінуласць і тое, што іхныя прашчуры блізу бязупынку ваявалі з Маскалямі⁶⁵. Але расійская грамадзтва й далей звала Крывічоў Ліцвінамі, Літвою (прыкл. Пушкін у вершу «Кле-

⁶³ Г. Ильинский: К вопросу о происхождении названия «Белая Русь» («Slavia» VI, 2-3, 388-393)

⁶⁴ Там-жа.

⁶⁵ Vakar N. P., The name “White Russia” (The American Slavic and East European Review, vol. VIII, No. 3, 1949). разглядае назоў «Белая Русь» так, як-бы гэты назоў і ягоная асноўная часць Русь заўсёды (і ў мінуласці) ужываліся як назовы крывіцкага народу. Тымчасам гэтага ня было.

ветникам России» крычыць: «Что возмутило вас? Волнения Литвы? Оставьте! Это спор Славян между собой»). Або ў Запісках Чарнігаўскага Губэрнскага Статыстычнага Комітэту, кн. I, 1866 г. кажаца, што гаворка сяла Лакотак, Глухаўскага п., — «см'есь літовскага с малорускім». А. Соболевскій («Жывая старина», IV, 1892, б. 14). Праз гаворку м. Алішэўкі, Казялецкага пав. сказана: «отличен от чисто малороссійского, но нисколько не похож и на литовскій» («т. е. белорусскій», паясьняе Сабалеўскі, там-жа, б. 15).

Просты народ расійскі, таксама як і просты народ украінскі й польскі, дагэтуль завуць Беларусаў Літвой, Ліцьвінамі⁶⁶. У некаторых мясцох беларускія народныя масы дагэтуль завуць сябе Літвою⁶⁷. Калі гэтыя масы ня ўсі гэтак сябе завуць, дык дзеля таго, што ў часе свайго вялікага нацыянальнага ўпадку ў XIX стг., пазбаўленыя свае інтэлігенцыі, забыліся свой нацыянальны назоў і сталі зваць сябе «простымі», «туташнімі»; да гэтага ў вялікай меры прычынялася дэзорыентацыя беларускай масы расейскай адміністрацыяй, каторая назоў «Літва» стала ўжываць у іншым значанню. Адно ў XX стг. сярод народных масаў быў штучна пашыраны назоў «Беларусы».

Услствам прышэплюючы назоў «Беларусы» народу, званаму да апошняга часу Ліцьвінамі, Расійцы сталі тарнаваць назоў «Літва» да другой, малой, чиста балтыцкай часці былога Вялікага Княства Літоўскага, да Аўкштоты й Жмуйдзі⁶⁸. Гэта з часам падхапіла інтэлігенцыя менаваных краёў і стала свой народ зваць «літоўскім», а ўперад, траха да канца XIX стг., ужывалі там назоў Жмуйдзь (Жэмайтіс), рух жмуйдзкі, літаратура жмуйдзкая і г. д.⁶⁹.

⁶⁶ Гл. слоўнік В. Даля пад дзекатъ: Как ни закаивайся литвин, а дзекнет. Только мертвый литвин не дзекнет. Пад біться: Бейся с ним, как с Литвой (прыказ). Гл. яшчэ: Растрошуев. Северско-белорусский говор. И. Костомаров: Мысли о федер., 124.

⁶⁷ Пр. Максімов, цыт. праца, 448.

⁶⁸ Тарнавуочы назоў «Літва» да Аўкштота-Жмуйдзі, Расійцы даводзілі, што Літва паняволіла «Белую Русь», а Расія вызваліла яе зь літоўскай няволі. Гэтак гадавалі беларускія дзеці ў расійскіх школах у Беларусі.

⁶⁹ Зрэшта ў XVI стг., хіба, дзякуючы блізкому сужыццю з Крывічамі, Аўкштота была таксама звана Літвою, хоць і мала была ведамная пад гэтым назоўкам. Прыкладам, польскі хронікар XVI стг. Марцін Бельскі, піша: “Rzecz Prusów (балцкіх — Я. С.) podobna jest rzeczy Litwy, tej Litwy, która mówi językiem kurońskim”. «І добра гэтак выясняне» — зацеміў проф. Брыкнер, — «бо калі-б не

Дзеля таго што Крывічы сваю мову звалі рускай і самі ў вялікай бальшыні, як хрысьцяне ўсходняга абраду, з гледзішча рэлігійнага, зваліся Русінамі (гл. вышэй), а, з другога боку, Аўкштота ў свой час таксама была звана Літвою, здаралася, што некаторая чужнікі звалі Крывічоў і з гледзішча нацыянальнага Русінамі. Гэтак папескі легат, пралат Эразм Вітэль, пісаў папежу ў 1501 г.: “(Lithuanii) linguam propriam observant. Verum quia Rutheni medium fere du-
catum incolunt, illorum loquela, dum gracilis et facilior sit, utuntur com-
munius”⁷⁰. (Лятувісы) собскую мову заховуюць. Адлі дзеля таго,
што Русіны займаюць траха сярэдзіну княства, іхняя мова, як ха-
рошая й лягчэйшая, агульна ўжываецца).

З вышменаванага выходзе, што народу, званаму цяпер най-
часцей беларускім, найбалей адказуе назоў «Ліцьвіны, Літва», але
дзеля таго што гэты назоў перахоплены Аўкштота-Жмуйдзінамі,
то, каб усьцерагчыся блытаніны, мяшаньня, сярод беларускае ін-
тэлігенцыі паўстала імкненне зъвярнуць свайму народу ягоны
старшы назоў «Крывічы». Але ё паміж крывіцкае інтэлігенцыі асо-
бы, аддаючыя і ў гэтых умовах піршынство назову «Літва».

(Далей будзе).

RÉSUMÉ

This is the first chapter of “The Short Outline of the History of Whiteruthenia (otherwise Kryvitia)” which Dr. J. Stankievich is publishing.

At the beginning he determines the ethnographical boundaries of Whiteruthenia. Whiteruthenia is situated between Poland and Russia and between the Ukraine and the Baltic states of Lithuania, Latvia and Estonia. Specifically speaking it extends from the river Buh, a tributary of the Vistula, in the west, to the town of Hzhatzk and the entrance of the river Vuhra into Oka, in the east, and from the entrance of the river Pripatz into the Dnieper, in the south, to the lake Pskov and the town Pskov, in the north. On the basis of archeological and historical data Stankievich proves that Whiteruthenians are of Baltic-Slavic origin. He shows that the Whiteruthenian language developed directly from the

дадаў праказаныя “która mówi językiem kurońskim”, дык пад Літвой зразумелі-б
Беларусаў».

⁷⁰ Theiner: Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae II, 278.

Primitive Slavic language. Later he introduces the Whiteruthenian tribes: Kryviches, Dryhviches, Dervyanians, Severs, Radimiches and Vyatiches. Dr. Stankievich points out that scholars emphasize the close relationship of these tribes as well as their differences to the neighboring slavic tribes.

In presenting the history of the Whiteruthenian tribal states (from the middle of the ninth to the middle of the thirteenth century), he designates four periods in their history: first, the plundering invasion of the Normans (till year 980); second, the defending of their political independence from the alien state founded by the Normans with the center in Kiev (980-1097); third, the complete independence of certain tribal states and the self-existence of others (1097-1175); fourth, the complete independence of all the states and the conquest of Kiev by the counts of the two states—Smolensk and Severland (1175-1240 with minor interruptions). The author points out the relations of the Whiteruthenian states to the Grand Novgorod. As long as the Whiteruthenian Pskov was dependent on Novgorod, the relations were hostile, but after the emancipation of Pskov, they became peaceful and gradually friendly. In the first quarter of the thirteenth century the Whiteruthenians and Novgorodians combined in waging war against the Suzdaliens (the forefathers of the later Muscovites). In 1239 Whiteruthenia repelled the invasion of the Tartars and retained its independence.

In the Whiteruthenian states the legal power belonged to the assemblies, called "vyecha" (a type of elementary parliament) and to the princes. In the states with well developed democracy, such as the Grand Principality of Polotzk and the republic of Grand Pskov, all the legislative power belonged to the "vyecha." In the remaining states the power of the princes was only partially restricted by the "vyecha."

At the end of the tenth century the Whiteruthenians accepted Christianity from Byzantium. After the dogmatic division of the churches, Whiteruthenians belonged partly to the eastern, Greek church and partly to the western, Catholic church.

It was after the acceptance of Christianity that education and the arts, particularly literature and architecture, developed rapidly. It was during this period that great many literary works, religious in character as well as interesting secular such as epic heroic poems were written. Stankievich agrees with the conclusions of Eugen Latzki in his work "The Tale of Ihor's Campaign" (Prague, 1934) namely that the well known "Tale of the Ihor's Campaign" resulted from the combination of a poem

depicting the campaign of the Sever princes against the Polovtzes written in 1185 i. e. Whiteruthenian, with a shorter and inferior poem of the Kiev prince Svyatoslav. This in turn was embellished with fragments from other songs and poems, by an unknown author.

The Whiteruthenian style of church architecture developed in this period. It was based on a church style derived from Syria and was quite different from the styles of Kiev, Novgorod and Suzdal.

Historical names of the Whiteruthenian nation.

In the second chapter of his outline Stankievich is examining historical names of the Whiteruthenian nation. The name "Kryvitia" was used in the period of the separate (tribal) Whiteruthenian states (until the middle of the 13th century). In the 13th century, beside the name "Kryvitia," the other name "Litvania" came into use. Until the middle of the 14th century the name "Kryvitia" was prevailing, but after that, the name "Litvania" predominated. The name "Litvania" remained as the Whiteruthenian national name until the middle of the 19th century, and partly it is surviving even now.

The name "Russia" ("Ruthenia") as a national name was unknown to the Whiteruthenian people in the past—with the appendage "byelo" ("white") or without it. In the end of the 10th century, when all the Whiteruthenian lands were subjected to the Kijev political center, called "Russia" ("Ruthenia"), Christianity came from Byzantium through Kiev—Russia (Ruthenia) as intermediary and therefore the christian religion in its oriental rite, was called the Ruthenian faith, seldom the Greek faith; its believers were called Rutheni, very seldom Greeks. With Christianity came an alphabet and books which were also called Ruthenian. Thus the literary language, used from the time of the adoption of Christianity, got the name Ruthenian, although it was Church-slavic at first and Whiteruthenian afterwards. The name was transferred from the literary language to the Whiteruthenian popular language too. As to the neighbors, the Ukrainians, being under the Whiteruthenian influence in the period of the Grand Litvanian Principality, considered the old Whiteruthenian literary language their own; they pronounced it partly in their own way and called that language Ruthenian, but the popular Whiteruthenian language was called by them Litvanian. The Poles called the Whiteruthenian language "Litvanian" and partly, under the Whiteruthenian influence, "Ruthenian" too. The Russians called both literary and popular Whiteruthenian language "Litvanian."

The name “Byelorussia” (“Whiterussia”) was forced upon the Whiteruthenians by the Russians with the purpose of imperialistic expansion and assimilation. The name was helpful in rubbing out the consciousness of the new generation of Whiteruthenians, that Litvania was their state and that their ancestors were in struggle with Muscovy for several centuries. The name “Byelorussians” spread only in the twentieth century among the masses of Whiteruthenian people.

Forcing the name “Byelorussians” upon people called until lately “Litvanians”, the Russians started to use the name “Litvania” (“Lithuania”) for the second, small and entirely Baltic part of the former Grand Litvanian Principality, the Aukshota and Samogitia. This was caught up later by intellectuals of the mentioned lands and they started to call their people Lithuanians; previously, almost until the end of the 19th century, they used the name Samogitia (“Žemaitis”), the Samogitian movement, the Samogitian literature etc.

The author bases his assertions on numerous historical sources and on the conclusions of historians and philologists.

In view of the above said, a tendency arose among the Whiteruthenian intellectuals to give back their people their true national name. The name “Litvania” would be the nearest historically, but that name was appropriated by the Samogitians (“Lithuanians”). In order to avoid confusion, the question is raised, whether to return to the older name “Kryvitia”. However, there are people among the Whiteruthenian intellectuals, who prefer the name “Litvania” under these circumstances too.

Рэдакцыя «Веды» будзе рабіць у вангельскай мове даўгія гэ-
сумé галоўных артыкулаў, каб нашыя чытаты маглі даваць іх чы-
таць тым, што ня ўмеюць пабеларуску, альбо толькі ня знаюць кі-
рылічных літараў.

ПРА ДРУГІ НАШ НАЗОУ «ЛІТВА»

(Ліст у Рэдакцыю)

Апошні час я прыходжу да перакананьня, што назоў «Літва» павінен быць нашымі гісторыкамі й палітыкамі больш папулярызаваны і што гэта і з палітычнага гледзішча нам ня шкодзіла-б, а, наадварот, памагала-б. Я думаю, я перакананы, што борозда прыйдзе тый час, калі ўвесь наш народ на першым конгрэсе ў Бацькаўшчыне задумаецца над гаспадарствавым назовам. І нічога

лепшага ня знайдзе, як назоў «Літва». Гэта-ж адраджэнъне нашае магутнае гісторыі!

Ужо й цяпер мы ўсе адчуваем, што «Беларус» альбо «туташні» нам не падыходзяць. Ластоўскі й Вы і цэлы сцяг іншых рабілі спробы шукаць у мінуласці іншы назоў — «Крывічы». Дарма што на гэтыя «Крывічы» кінулася цэлае «зарубежжа», дарма што й «незалежнікаў» частка не згадзілася зь ім, але «шуканынікі чыстай прауды» ўжо гэтым шуканьям першыя паказалі ўсёй грамадзе патрэбу зъмены назову. І тут можна не згадзіцца з тым ці іншым назовам, але ніяк ня можна не згадзіцца з асноўнай думкаю аб патрэбе зъмены назову. Ніяк ня можна й не павінна няпрыхильна ставіцца да грудка, шукаючага выхаду ў сучасным палажэнню. Гэты грудок сваю справу зрабіў і думку аб патрэбе зъмены назову пасунуў наперад.

Я думаю, што пытаныне пра назоў «Літва» не паўсталала адно таму, што Беларусы надта сарамлівыя і калі бачаць, што ў іх хтось прысабечыў нешта, дык толькі кажуць: «Няхай сабе, што-ж ты парадзіш!?!» Гэта не благая рыса, але я перакананы, што ў сучасны мамант мы павінны заганарыцца і ўзяць тое, што нам подле гісторычнага права належыла й належыць. «Літва» — наш назоў, і нікому мы яго не аддамо. Тое самое і з эмблемамі. Нашага гэрбу мы ня будзем перарабляць, дарма што і Лятувісы яго ўжываюць.

А. Махноўскі.

Рэдакцыя «Веды» ўважае, што ані ня шкодзее, калі адныя з нас будуць пашыраць назоў «Крывічы», а другія — «Літва», бо абодва назовы нашыя ё добрая, і перамога аднаго зь іх будзе залежыць ад тых абставінаў, у якіх наш народ у будучыні апынецца.

3 РАСІЙСКА-КОМУНІСТЫЧНАГА НАРОДАЗАБІУСТВА БЕЛАРУСАУ

23 красавіка й 12 чырвіня летась інж. Мікіта Кякала, Украінец, маў у Крывіцкім Навуковым Т-ве Пр. Скарыны ў Ню-Ёрку рэфэрат пра савецкія концэнтрацыйныя табары на Салавецкіх аблоках а пра засланыні ў Паўночным Краю.

Інж. Кякала быў у красавіку 1929 г. засланы ў концэнтрацыйны табар на Салоўкі. Адбыўшы кару на Салоўках, ён у верасьні 1931 г.

быў без прасокі ѹ суду засланы ѿ Паўночны Край, дзе прабыў да сакавіка 1934 г.

Як перад арыштам, так і будучы вязням, Кякала назіраў комуністычныя выступы (праступленыні), дзеля таго мае пра іх багатыя ведамкі. Адцемі наўажнайшыя зь ягонага рэфэрату.

Забіўствы гайсакоў. У 1927 г. па ўсім СССР былі ліквідаваныя гайсакі (скаўты), як конкурэнты комсомолу. Хлапцы ѹ дзяячы ад 15 год былі засуджаны ѿ концэнтрацыйныя табары ѹ на засланыні на Урал, Сібір і Казахстан. Кякала быў съветкаю страшнай долі тых гайсакоў, асабліва гайсачак, што лучылі на Салоўкі. Дзяячы траха ѿсі пагвалці; асабліва гэтым адзначаўся начэльнік Кемскай перасыльной бодкі (пункту), тав. Пацёмкін, а начэльнік ICO (інспектыйно-следственнага отдела — спэцыйна-празоначнага адзьядзелу), тав. Канэп.

Нішчэнне нацыянальна съведамых. Кідалася ѿ вочы, што рыштавалі, ссылавалі, стралялі перш-на-перш людзёу нацыянальна съведамых ізь нерасійскіх народаў.

На Салоўках. Найбольшы лік вязняў на Салоўках складалі Беларусы ѹ Украінцы. Паміж Беларусамі былі Баліцкі, камісар асьвяты, а Прышчэпа, камісар ралейніцтва. На яду кожнага вязня на Салоўках было вызначана 9 рублёў 29 кап. у месяц, пасльей — 6 руб. 30 кап. Пры такой ядзе і непасільной работе 50 прац. на Салоўках умірала, а звальненія, з выняткам адзінак, усі былі хворыя.

Заказ на вязняў. Інж. Кякала, будучы ѿ концэнтрацыйным табару на Салоўках, якісь час рабіў у фінансавым адзьядзеле. Там, праўяраючы лічбызданье прадстаўніка салавецкіх табараў у Москве, тав. Грэйшэра, ён лучыў на копіі тэлеграмаў, пасланых колегіяй ГПУ 23 верасьня 1929 г. з Москвы, наймя гэт'кіх: 1) Минск ОГПУ: пригответе 5000 ареставанных. ГПУ, Москва. 2) Ташкент ОГПУ: пригответе 10.000 ареставанных, из них 3500 русских, остальныя туземцы.

У Паўночным Краю. Прыйшошы ѿвесень 1931 г. ѿ Паўночны Край, Кякала сустрэўся там із так званымі спэц-перасяленцамі (ад-умысловымі перасяленцамі). Выявілася, што савецкая ўлада ѿ васобе ГПУ, заводзячы суцэльнную колектывізацыю альбо прыгон сялянам, пастановіла высяліць усіх сялян, падазраваных у няпрыхільнасці да колектывізацыі. Гэта было ѿ 1929-30 г.г. Сёлы, дзе былі т. зв. праціўнікі колектывізацыі, аступалі адзьядзелы ГПУ ізь съпісанынімі, загадзя прыгатаванымі. Сялянам дазвалялі забраць із са-

бою крыху адзежы й ежы. Адпраўлялі на станцы і там напаўнялі няшчаснымі гатовыя цянгікі. Гэта й былі спэц-перасяленцы.

У дарозе адно калі-не-калі давалі вады, а яды не, бо малі ўзяць із сабою. Гэтак везылі 10-12 дзён. Па прыезьдзе да Котласу (канцавая станцы чыгункі), калі была плаўба, дык везылі на барках, а не, дык гналі пехатой км. 150-200.

На месцу засланыя. Як прывезылі ў лес на месца работы, дык сяброў радзімы (сям'і) разлучалі. Кякала лучыў у раён Верхняя Тойма б. Валагодзкай г. Тут было да 30 тысячаў адумысловых перасяленцаў. $\frac{3}{4}$ іх складалі Беларусы, а $\frac{1}{4}$ Донскія Казакі. Беларусы былі наагул нацыянальна съведамыя, асабліва моладзеж. Яны ўвеселі час балелі за сваю Беларусь. Яны казалі: «Калі-б што трапілася, дык мы сякірамі пралажылі-б сабе дарогу да бацькаўшчыны». Беларусы розынліся ад мясцовага маскоўскага жыхарства сваім культурнейшым захаваныям, чысьцінёю ў межах магчымасці, болей ізь іх было пісьменных. Сярод сялян была мясцовая беларуская інтэлігенцыя: аграномы, вучыцелі (прыкл. вуч. Алена Кунцэвічышка), канцылярскія працаўні ў інш. Комуністых ня было.

У іншых раёнах, як Кякала пасльед даведаўся, апрача Беларусаў, былі адумысловыя перасяленцы з Украіны, Крыму, з Узволжа, Кубані й Цераку. Із собскае Расіі ня было, бо там не працівіліся колектывізацыі. Адумыловыя перасяленцы былі раскіненыя па ўсім Паўночным Краю (б. Архангельская й Валагодзкая губэрня і Карэлія).

Адумыловыя перасяленцы, з каторымі разам мучыўся Кякала, былі паселеныя ў лесе, дзе былі арганізаваныя адумыловыя селішчы пад назовам «Охтома» і «Талец», подле назоваў рэкай. Гэта было ў 1931-34 г.г.

Памяшчэныне. У 1931 г. Кякала зас্থаў дзярвяныя баракі, пастаўленыя ў лесе; былі яны, як каробкі, над зямлёю. У сярэдзіне баракаў усё было ізь зямлі. Спалі покатам на земляным далоўю, падаслаўшы саломы або стружак. Дарма што жылі ў лесе, але зь дзерва было забаронена рабіць што колечы, як ложкі, сталы й інш., для свайго ўжытку. Была вялікая цяснота.

Работа. Адумыловыя перасяленцы сталага месца пасяленыня і сталай работы ня малі. Іх кожнае часіны маглі пераганяці з аднаго месца на другое. Ралейніцтвам або іншай гаспадаркай яны ня малі права займацца, адно мусілі рабіць у лесе. Узімку секлі лес. Работа была цяжкая з прычыны высокіх нормаў (ад 7-8 кубамэтраў удзень). Трэба было натужыць усі сілы, каб вырабіць норму. Рабілі

й дзеці ад 14 год. Зімовы сэзон трываў ад 15 кастрычніка да 15 кра-
савіка. Зь 15. 4. пераходзілі на выкочаванье съсечанага дзерва зь
лесу да ракі. Адныя карылі ѹ рэзалі дзерва на кавалкі на цэлюлёзу,
другія вязалі ѹ гналі плыты па 100 ѹ балей км.

Яда залежыла ад выраблення нормы. На дзяцей яда не давала-
ся, бацькі мусілі карміць дзеці із свайго пайка. Страву давалі із
супольнай кухні, што варыла абед, калі абедам можна назваць тыя
памыці, што адтуль выдавалі. Емінныя пачкі, каторыя пасылалі свая-
кі альбо знаёмыя, перасяленцы на рукі не адзержавалі, адно мусілі
расцьпісацца, што адзержылі, а пачок тэорэтычна ўшоў у супольны
кацёл, куды звычайна таксама не даходзіў.

Пошасьць. **Съмерць 10.000.** Мэдычнай памогі блізу ніякае ня
было. Быў адзін лекар Тарукін і колькі хвэльчараў. Узімку 1931 г.
выбухла пошасьць высыпкавага тыпу. Людзі хварэлі літаральна
ўсі. Калі ў гэтым раёне вымерла да 10 тыс. чалавекаў, дык зь вясны
1932 г. з Масквы прыехаў лекар Кузьняцоў на ходанье з пошась-
цю. Яму ўдалося пошасьць прыпыніць.

Бяспраўе ѹ зьдзекі. Перасяленцы ня малі ніякіх грамадзянскіх
правоў. Гэта былі няшчасныя, забітыя людзі, што баяліся ўсяго і
ўсіх. Яны ня малі права без дазволу дзясятніка зварочавацца да
лекарскай помачы (да хвэльчара). Ня малі права што-колечы ку-
піць у крамах і наагул ніякага ня малі права. Яны малі права толькі
паддавацца, хінуцца ѹ баяцца. Сябры ГПУ адбіралі ў іх усі дарагія
рэчы, як гадзіннікі, пярсыёнкі і інш. Гвалцілі замужкі ѹ дзяўчата,
асабліва гэтым адзначаліся заступнік начальніка ГПУ Шорохов,
раённыя комэнданты Поляков і Бурачевскій ды мясцовы комэндант
Костоломов.

На пасады дзясятнікаў, што былі беспасярэднімі начальнікамі
над адумысловымі перасяленцамі, прызначалі найагіднейшы эле-
мент із мясцовых жыхараў. Дзясятнік або работнік із мясцовага
жыхарства мог пабіць кожнага, адабраць у яго рэчы і наагул рабіць
над ім усялякае ўсліства. З паміж дзясятнікаў асабліва нягоднымі
былі Костя Леготін і крымінальны выступнік Мазур.

Перасяленцы адказавалі на'т за коні, каторымі вывозілі съсе-
чанае дзерва зь лесу. Даволі было каню захварэць або закульгаць,
хоць і бязь віны адумысловага перасяленца, яго вінавацілі ў шкод-
ніцтве і засуджавалі на 10 год концэнтр. табару. «Памятую», казаў
Кякала, «гэт'кіх двух засуджаных — Статкевіча й Бялінскага».

Мястковае жыхарства ставілася да адумыловых перасяленцаў
нягодна, варожа.

Х Р О Н И К А

Годні Зъезд Крывіцкага Навуковага Т-ва Пр. Скарыны будзе ў нядзелю 8-га красавіка ў памяшчэнью Т-ва, 6 Vandervoort Place, Brooklyn, New York. Адкрыцьцё зъезду ў 2 гадз. Хто ізъ сяброў Т-ва ня зможа сам прыехаць на зъезд, той можа прыслать паўна-моцтва прыматаць учасьце ў зъездзе ад яго імені каму колечы з тых сяброў Т-ва, што будуць на зъезьдзе.

425-ыя ўгодкі крывіцкага друкарства ў родным краю прыпадалі летась, у 1950 г. Дзеля таго ў Ню-Ёрку 23-га сьнежня была ўрачыстая акадэмія, ладжаная Крывіцкім Навуковым Т-вам Пр. Скарыны і Аб'яднаныям Беларускіх Лекараў, прысьвячаная Др. Пр. Скарыне. На акадэміі рэфэрат «Др. Пр. Скарына і беларуское друкарства» маў Др. В. Тумаш, адлі сп. Н. Ворсіха і сп. Ю. Каляда дэкламавалі прытарнаваныя да мамэнту вершы, а сп. Б. Вербало-вічыха прачытала адрывак із павесці пра Пр. Скарыну.

13-га студня 1951 г. быў наступны Літаратурны вечар, ладжаны Літаратурнай сэкцыяй нашага Навуковага Т-ва. Чыталі свае творы Ант. Адамовіч, Я. Юхнавец, В. Клішэвіч і Я. Шакун. Н. Арсенава няўздолела і сама ня была, але прысланыя ёю вершы чытаў Ант. Адамовіч.

Зычэнін «Ведзе». З прычыны выходу першага нумару «Веды» Рэдакцыя яе адзержыла съцяг зычэніняў, як ад сваіх, так і ад прыязных чужых. Вялікі дзяякай! Гэта будзе нам моральным падзь-дэяржаныням у нашым цяжкім заданню.

Ашурансы можна яшчэ выдаваць. На ашурансы могуць цяпер ехаць у Задзіночаныя Гаспадарствы Амэрыкі ня толькі зь Нямеччыны й Аўстрый, але таксама з Бельгіі й Францыі.

Украінскі высокашкольны зъезд, галоўна профэсараў і студэнтаў Украінскага Вольнага Унівэрсytetu, адбыўся сёлета 24 лютага ў Ню-Ёрку пад старшынством проф. Кісялеўскага. Перад зъездам стаяла пытаньне, як рэалізаваць заданыні УВУ ў Задзіночаных Гаспадарствах Амэрыкі. Справу гэтую глыбака адчуваюць студэнты, што ня скончылі сваіх студыяў на У-це, і ня меней профэсары, каторыя «ня могуць жыці без навуковае працы», як зацеміў проф. П. Каваліў. Як бачым, гэта ёсьць адна зь дэзвюх прычынаў (другою ё нацыянальныя патрэбы), чаму ёсьць Крывіцкае Нав. Т-ва Пр. Скарыны і чаму выдаецца «Веда».

У съцягу рэфэратаў была пададзена на зъездзе гісторыя ўкра-

інскіх высокіх школаў (проф. В. Леў, галоўны арганізатар зьезду), УВУ (др. Орышкевіч), рэзультаты студыяў укр. студэнтаў і іхнай нацыянальной праца (ст. Капітан). Пра магчымасці студыяў у ЗГА ў Канадзе былі прачытаныя зь лісту практычныя парады дазнанага проф. Р. Смаль-Стоцкага. Абсолвэнтка ў-ту, др. Кахно ўказавала на магчымасці стыпэндыяў на студыі ў ЗГА ў Канадзе ад царкоўных арганізацый, як НЦВЦ і іншых. Абсолвэнты могуць таксама патрапіць працаўца навукова. Ёсць стыпэндыі і асистэнтам. Стары ўкраінскі дзяяч, др. Дзямідчук, радзіў, у духу амэрыканскай арганізаванасці, «вучыць масы і маць іх як сваіх слухачоў».

Адцемім, што ў ЗГА ёсьць комісіі УВУ, перад каторымі могуць здаваць экзамены і докторызаўвацца студэнты, што выехалі зь Нямеччыны, ня скончыўшы студыю у Ў-це.

Украінскі Вольны Універсітэт і далей застаецца ў Мюнхене, а адзьдзел ягоны творыцца ў Францыі. Універсітэт існуе дзякуючы ідэйнай ахвярнасці, як профэсараў, так і украінскага грамадства і памозе Рыму.

Па зъезьдзе была выбраная комісія дзеля арганізавання ў ЗГА асоцыяцыі профэсараў УВУ, каторая мае рупіца пра ўжыццяўленыне на амэрыканскім грунце ягоных заданняў.

У пачэсным прэзыдымуме зъезду сярод выдатных амэрыканскіх і украінскіх наўчных былі таксама Беларусы — выдатны гісторык праца профэсар Л. Акіншэвіч, сябра ўнів. сэнату, і профэсар Я. Станкевіч.

Дзяячом УВУ мы зычым найбольшай удачы ў іхнай вялікай, карыснай працы.

Рупіца пра чысьціню свае мовы. Не Беларусы гэта, але Украінцы. У газэце «Свобода» 2 сакавіка сёлета надрукаваны заклік Моваведнае Сэкцыі Украінскае Вольнае Акадэміі Навук да украінскіх выдавецтваў у справе чысьціні мовы. На пачатку украінскія моваведы зазначаюць, што чысьцінія роднае мовы, моўная культура ёсьць найважнейшай галіною свае культуры наагул і што пашана мовы свайго народу ёсьць адным із спосабаў ходання за ягонае вызваленьне. Адлі адцеміўшы некаторыя заганы мовы украінскіх выданняў (заганы шмат меншыя, чымся ў беларускіх), Моваведная Сэкцыя ставе, між іншага, гэт'кія вымаганыні да украінскіх выдавецтваў:

1) Ніводнага друкаванага тэксту ня выпушчаць у сьвет без адумысловай моўнай рэдакцыі. Дзеля гэтага Сэкцыя радзіць рэдакцыям запрашаць фаховых моўных рэдактараў.

2) У газетах завесыці «Куткі мовы», дзе даваліся-б карысныя парады ў справах мовы.

3) Рэдакцыям усіх укр. газетаў як мага часьцей зъмяшчаць артыкулы й зацемкі на моўныя тэмы, што пашыралі-б сярод грамадства ведамкі з мовы і ставілі-б на разгляд асобныя пытаныні з моўнае культуры.

Зацемім, што пра культурную съпеласьць украінскага грамадства съветча тое, што яно ня толькі цэніць родную мову тэорэтычна, але й практычна яе шануе і ведае, што, як у кожнай рэчы, таксама ў мове патрэбныя спэцыялісты.

Купля друкарні. Дальшыя заявы ўзяць акцыі беларускай друкарскай супалкі прыслалі: С. Прынскі 10 акцыяў (100 дал.), Ант. Шукелайць 5 акц. (50 дал.), Ал. Тэлеш 2 акц. (20 дал.). Пра жаданыні быць сябрам будучай акцыйнай беларускай супалкі друкарскай просім пісаць на адрыс: J. Stankiewich, 6 Vandervoort Place, Brooklyn 6, New York. Зазначце, колькі акцыяў возьмеце. Адна акцыя 10 даляраў. Пажадана, каб нашыя людзі бралі болей акцыяў. Найлепей паможа справе свайго народу той, хто прычыніцца да куплі беларускай друкарні ў Амэрыцы. Заразом ён найлепей паможа самому сабе, калі паложа ў друкарню свае ашчаднасцьі.

Да ўсіх Беларускіх Выдавецтваў

Кіраўніцтва Беларускага Архіву ў Нью-Ёрку зварочуеца да ўсіх Беларускіх Выдавецтваў із гарачым заклікам прысылаць у Беларускі Архіў экзэмпляры ўсіх былых і цяперашніх сваіх выданьняў, на адрыс: *Ant. Šukielajé (for B. Archives), 6 Vandervoort Place, Brooklyn 6, New York, U. S. A.*

Дзеля таго што Беларускі Архіў мае наўвеце забясьпечыць беларускімі выданьнямі галоўныя бібліотэкі Амэрыкі (Задзіночных Гаспадарстваў, Канады, Аргентыны, Бразылі) і Эўропы (Англіі, Францыі, Italі, Гішпані, Нямеччыны і інш.) ды колькі бібліотекаў будучай незалежнай Беларусі, просім прысылаць па 12 экз. кожнага нумару часапісу. Присылаючы свае выданьні ў Беларускі Архіў, а за яго пасярэдніцтвам у галоўныя бібліотэкі съвету, Вы пашыраеце веданыне пра свой народ і захаваеце свае выданьні на будучы час, калі яны стануть дарагім жараком для гісторыі Беларускага Народу.

Кіраўніцтва Беларускага Архіву

Новыя друкаркі

Mikola Abramčyk, President of the Rada of the Byelorussian Democratic Republic in exile, I accuse the Kremlin of genocide of my nation. Based on

the secret documents of the Military Prosecutors and N.K.V.D. of the USSR.,
Toronto, 1950, бач. 36.

На выдавецкі фонд «Веды»

далі ахвяры: Я. Станкевіч 50 дал. (месячная складка за люты ѹ сакавік), Гр. Даўгун 15 дал., проф. В. Федуковіч, Б. Даніловіч, Я. Азарка, Ант. Шукелайць — па 5 дал., П. Мельяновіч 4 дал., М. Пятрушэвіч, Г. Ганэцчыха, Вал. Лукашэвіч — па 2 дал., а. Хв. Данілюк, проф. В. Чапленко, В. Клішэвіч — па 1 дал., П. Панасеня — 50 цэн., — усяго 98 дал. 50 цэн. Апрача таго проф. Ю. Шэрэх прыслалу 11,60 швэдзкіх каронаў. Усім ахвярадаўцам вялікі дзякую!

Месячную складку на выдавецкі фонд «Веды» забавязаліся даваць: Я. Станкевіч — 25 дал., І. Канарчук 1 дал.

Грамадзяне ѹ Сяброве, памажэце нам выдаваць «Веду»! Давайце ахвяры або ляпей месячную складку, падпісавайцесь на «Веду», прысылайце адрысы знаёмых, каторым пажадана паслаць пробны нумар «Веды». Ціж ня ясна, што, пашыраючы «Веду», Вы пашыраеце справу свайго народу?

Падпіску на «Веду» прыслалі: Ал. Тэлеш 13 дал., Alliance College 3 д., Г. Дразін 3 д., А. Варша 1 д., К. Яшчук 36 ц.

Адміністрацыя «Веды» выслала некаторым спадаром (-ыням) першы ѹ гэты нумар «Веды» як пробны. Наступны нумар будзе пасланы адно тым, хто прышлець падпіску. Падпіска лічыцца па 15 цэнтаў за кожныя 16 бачынаў і трывае датуль, пакуль гэт'кім падрадкам ня высліцца (ня вычарпаецца).

А д к а з ы р э д а к ц ы і

Сп. В. Некрашу. Ваша абураеся: «Рэдакцыя «Белр. Эмігранта» добра ведае, што ёсьць «мудрэц, круглец», але (калі склад із р, л апынецца не пад націскам) «мудрыца, кругліца, мудрыцу і г. д., зусім так, як кроў, бровы, але крыві, брыво, ды што ёсьць вучыцель, бабыль, але вучыцелка, бабылка. Першае паказана на 73 бач. Падручніка беларускае мовы проф. Станкевіча, а другое на бач. 58 тae-ж knіжкі. А tymчасам «Белр. Эмігрант» з 25 сьнежня съведама піша няпраўду». Дыкжэ дзеля гэтага немагчыма зь ім ніякая дыскусія.

Сп. Зым. Сароку. «Беларускі выдавецкі фонд» «Ведзе» не памагае.

Рэдактар: Др. Я. Станкевіч.

Editor: Dr. J. Stankiewich.

317 Printed by Rausen Bros., 417 Lafayette Street, New York 3,